

VU Research Portal

Flourishing, Fragility, and Family Life

Wolbert, L.S.

2018

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Wolbert, L. S. (2018). *Flourishing, Fragility, and Family Life: Critical reflections on human flourishing as an aim of education*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

NEDERLANDSE SAMENVATTING

FLOREREN, FRAGILITEIT EN FAMILIES. EEN KRITISCHE REFLECTIE OP MENSELIJK FLOREREN ALS IDEAAAL DOEL VAN OPVOEDING EN ONDERWIJS

Het doel van dit proefschrift is een kritische reflectie te bieden op moderne theorieën binnen de theoretische pedagogiek (ook wel opvoedingsfilosofie) die betogen dat het menselijk floreren als ideaal en overkoepelend doel van opvoeding en onderwijs zou moeten worden gezien. Prominente pleitbezorgers hiervan zijn John White, Kristján Kristjánsson, Harry Brighouse en Doret de Ruyter. Zij betogen dat opvoeding en onderwijs gezien moeten worden als (onder andere) een middel om het doel van een florerend leven voor de kinderen die zij opvoedt te bereiken, en dat zowel scholen als ouders dienen bij te dragen aan de kansen van een kind op een florerend leven. Menselijk floreren betekent in algemene zin een optimaal leven leiden: een moreel goed leven, gevuld met liefdevolle relaties en zinvolle en succesvolle bezigheden, waarin mensen vrij (genoeg) zijn om hun eigen keuzes te maken, en waarover ze zich gelukkig en tevreden voelen.¹ Met opvoeding en onderwijs – *education* in de hoofdstukken van deze dissertatie – worden meestal de activiteiten in school bedoeld. Vaak valt wat ouders doen ook wel onder *education*, maar dat blijft vaak impliciet, of zij hebben een minimale rol ten opzichte van scholing. In deze dissertatie ligt daarom de expliciete focus op de ouders en op opvoeding. De complexe praktijk van ouderschap is erg interessant, en het is ook belangrijk hier aandacht aan te besteden, ouders zijn immers de primaire opvoeders van kinderen, zo niet ook de belangrijkste.²

De meeste theorieën over floreren zijn op een meer of minder expliciete manier schatplichtig aan de deugdethiek van Aristoteles, waarin zijn conceptie van *eudaimonia* – zijn opvatting over het hoogste doel van het leven – centraal staat. Volgens Aristoteles hebben we geen garantie op een goed leven. De moeite die we doen om zo'n leven te bereiken – een moreel goed leven vol zinvolle, succesvolle activiteiten, goede vrienden, lieve familie, geluk en plezier – kan vergeefs zijn, of wat we nastreven kan nooit van de grond komen, door pech (*bad luck*), bijvoorbeeld omdat we geen fijne familie hebben, arm zijn, of ziek. Dus, het bereiken en continueren van een florerend leven hangt voor een belangrijk deel af van het geluk (*good luck*) dat mensen hebben. De vraag is hoeveel geluk een goed mensenleven nodig heeft, hoeveel openheid voor de onvoorspelbaarheid van het lot, ten opzichte van hoeveel controle de mens over dat lot nodig heeft om een goed leven te

¹ Cf. White 2011.

² Met 'ouders' bedoel ik 'ouders/verzorgers'; het verwijst naar de primaire verzorger.

kunnen leiden. Voor de oude Griekse denkers, inclusief Aristoteles, was het niet vanzelfsprekend dat het ideale leven voor mensen een leven was zonder spelingen van het lot, dat wil zeggen een volledig ‘maakbaar’ leven.

De huidige theorieën over floreren als doel van opvoeding en onderwijs benadrukken vooral wat mensen (leerlingen zelf, maar ook hun leerkrachten en ouders) kunnen en zouden moeten doen om bij te dragen aan (de kansen op) een florerend leven, en lijken zo eerder binnen het paradigma van het maakbare te vallen.³ Met andere woorden, de huidige theorieën benadrukken vooral de ‘inspannings-kant’ van floreren, en niet de oncontroleerbare en dus fragiele kant. Een focus op de dingen die we *wel* kunnen beheersen betekent dat de aandacht minder gericht wordt op die dingen die we niet onder controle hebben, en het feit dat de mens ook een best kwetsbaar, afhankelijk wezen is. Het is daarom een impliciet doel geweest van deze dissertatie om ook aandacht te besteden aan de fragiliteit van het (streven naar) menselijk floreren.

De hoofdvraag van deze dissertatie is: **hoe zouden we moeten nadenken over het menselijk floreren als ideaal doel van opvoeding en onderwijs?** Om deze vraag te beantwoorden moet eerst worden nagegaan op welke manieren we kunnen nadenken over floreren als doel van opvoeding en onderwijs. Wat betekent het om floreren als ideaal, overkoepelend doel te zien? En wat betekent het om floreren als doel van opvoeding en onderwijs te zien? Een kritische reflectie op hoe we kunnen nadenken over floreren leidt tot een antwoord op de vraag hoe we dat zouden moeten doen. Wat is een goede en zinvolle theorie over floreren als doel van opvoeding en onderwijs? Welke kenmerken heeft een goede theorie? Een belangrijke overweging in dezen is de vraag hoe een theorie over floreren als doel van opvoeding en onderwijs zich dient te verhouden tot de praktijken die zij beschrijft. Daarom vindt er kritische reflectie plaats op de besproken theorieën in het licht van hun relevantie voor de daadwerkelijke pedagogische praktijken. Er wordt gesteld dat de theoretisch-pedagogische theorieën alleen waardevol kunnen zijn als ze van waarde zijn voor die praktijken. Dat gezegd hebbende; er zijn verschillende manieren denkbaar waarop theorie de praktijk van dienst kan zijn, en het is één van de doelen van dit proefschrift om te onderzoeken op welke manier(en) pedagogische theorieën over floreren dit het beste zouden kunnen en moeten doen. De kritische evaluatie van huidige theorieën over opvoeding tot floreren aan de hand van een criterium van praktische relevantie is zagezegd de methode die gebruikt wordt om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

³ Kristjánsson 2017, p. 88.

Er zijn vier onderzoeksvragen geformuleerd die bijdragen aan het beantwoorden van de hoofdvraag:

- Wat zijn de karakteristieke kenmerken van het concept ‘menselijk floreren’ (*human flourishing*), in het bijzonder als ideaal doel van onderwijs en opvoeding?
- Wat voor soort theorie zou theorie over opvoeding tot floreren moeten zijn?
- Hoe kunnen we het existentiële risico dat ouders nemen in de opvoeding begrijpen in relatie tot (streven naar) floreren?
- Welke houding moeten ouders aannemen ten opzichte van het toekomstige floreren van hun kinderen?

In **hoofdstuk 2** wordt de eerste onderzoeksvraag besproken. In dit hoofdstuk wordt vastgesteld dat er steeds meer geschreven wordt over floreren, en dat floreren door theoretisch pedagogen wordt verdedigd als ideaal doel van opvoeding en onderwijs. Als dit wordt verdedigd, dan moet eerst worden nagegaan wat precies wordt bedoeld met het begrip ‘menselijk floreren’ (*human flourishing*). Er zijn vijf formele criteria gevonden die karakteristiek zijn voor het concept floreren, en waar alle concepties van floreren aan dienen te voldoen: (1) floreren wordt gezien als iets dat intrinsiek waardevol is; (2) het gaat over het actualiseren van het menselijk potentieel; (2a) floreren gaat altijd over een compleet leven (zowel chronologisch als in de zin dat het zich uitstrekt over alle domeinen van een leven); (2b) het is een ‘dynamische staat van zijn’; en tenslotte (2c) het concept impliceert dat er objectief goede dingen zijn; zowel menselijke capaciteiten die objectief goed zijn als externe goede dingen (bijvoorbeeld een goede gezondheid, een veilig thuis) die mensen nodig hebben om een goed leven te kunnen leiden. Deze kenmerken kunnen worden gebruikt om bijvoorbeeld floreren te onderscheiden van (subjectief) geluk of andere aanverwante termen. Er kan ook worden gekeken of in een bepaalde tekst bijv. de termen ‘menselijk welzijn’ en floreren hetzelfde aanduiden of niet.

De populariteit van floreren verdedigd als overkoepelend doel van onderwijs lijkt te maken te hebben met een heersende onvrede over het huidige onderwijs. Een veel gehoorde klacht is dat het op scholen te veel gaat over ‘efficiëntie’ en ‘effectiviteit’, en dat een economische (technocratische) manier van denken en praten over onderwijs overheerst. Een ‘goede’ school binnen zo’n discours verwijst dan naar een school waar de meeste leerlingen een (hoog) diploma halen. Opvoedingsfilosofen willen liever ethische vragen stellen over ‘goed’ onderwijs: wat is er nu echt belangrijk in het leven? En als dat ‘het leiden van een florerend leven’ is, wat is dan echt belangrijk om kinderen thuis en op school bij te brengen? Niet alleen hoe ze hun examens halen,

of hoe ze een goed betaalde baan krijgen. Scholen dienen kinderen die vaardigheden bij te brengen en ervaringen te faciliteren die bijdragen aan de kansen van kinderen op een florerend leven.

Maar, de kenmerken van floreren die gepresenteerd zijn in hoofdstuk 2 maken ook duidelijk dat floreren gaat over het nastreven (of zelfs najagen) van dat leven, over zelfontwikkeling, en het leveren van veel inspanning om een dergelijke prestatie te halen. Dus, ook hier wordt de ‘inspanningskant’ van floreren benadrukt. De vraag is of dit niet resulteert in competitiviteit en stress bij kinderen in plaats van floreren. Er lijkt een impliciete assumptie te bestaan dat het streven naar hoge doelen (idealen) impliceert dat die doelen hoog zijn, omdat ze veel van het individu (de leerling, het kind) verwachten. Maar dat is geen noodzakelijk gevolg. Floreren kan bijvoorbeeld ook als een (onmogelijk realiseerbaar) hoog doel gezien worden, omdat je (vooral) ongelooflijk veel geluk moet hebben om het te bereiken (bijvoorbeeld met de familie waarin je bent geboren, je fysieke gezondheid, etc.).

In **hoofdstuk 3** wordt onderzocht middels wat voor soort theorie het opvoeden tot een florerend leven het best beschreven kan worden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen *nonideal theory* en *ideal theory*, en er wordt vastgesteld dat theorie over opvoeding tot floreren meestal onder *ideal theory* valt. *Ideal theory* betekent dat er theorie wordt bedreven waarin het zwaartepunt bij het ideaal ligt. In *nonideal theory* daarentegen staat de actualiteit van een bepaalde problematiek centraal, en vertrekt de theorie vanuit de implicaties van die actuele praktijk. Een voorbeeld van *ideal theory* over onderwijs zou zijn om te bedenken hoe het perfecte klaslokaal eruit zou zien, bijvoorbeeld een lokaal met gezonde, wakkere en gemotiveerde kinderen, een toegewijde docent en uitdagend materiaal. Op basis van dit perfecte plaatje zou dan vervolgens gereflecteerd kunnen worden op wat er allemaal nodig is om dit ideale plaatje te bereiken.

Het is problematisch om in opvoedingstheorieën over floreren alleen *ideal theory* te bedrijven, omdat (a) het ook belangrijk is om te weten wat te doen met idealen in de echte (niet-ideale) wereld; (b) *ideal theory* aannames moet doen over kinderen en hun kansen op goed onderwijs die niet de werkelijkheid weerspiegelen (met andere woorden: het zijn valse aannames); en (c) *ideal theory* is vaak (zeer) formeel en abstract, en daardoor (met een term van Ruth Cigman) ‘onbevolkt’, wat de vraag oproept in hoeverre zo’n theorie wel van toepassing is op ‘echte’ mensen. Om een betere balans te creëren moet er meer *nonideal theory* komen op het gebied van de opvoeding tot een florerend leven. Dit kan op twee manieren: (1) het prioriteren van onderzoek naar de verbetering van de basisbehoeften van kinderen (zoals een veilig thuis, gezondheid, etc.) boven onderzoek naar een ideale opvoeding tot floreren, en/of (2) de minder ‘radicale’ optie van theorie waarin het zwaartepunt ligt bij de actuele situatie, maar er wel wordt bediscussieerd wat ideaal zou zijn gegeven

deze actualiteit. In het voorbeeld van het klaslokaal zou dit betekenen dat de theorie begint bij de dagelijkse praktijk waarin er leerlingen zijn die naar dat klaslokaal komen die niet ontbeten hebben, wiens persoonlijke of thuissituatie hun motivatie voor of interesse in school overschaduwet, en waar de docenten onder hoge werkdruk staan. De prangende vraag is dan hoe de docent met deze omstandigheden zou moeten omgaan, en wat ideaal zou zijn *gegeven* deze actuele omstandigheden.

In **hoofdstuk 4** verandert het perspectief van het reflecteren op (vormen van) theorie naar het vergelijken van theorie met de ‘echte’ praktijken die daarin beschreven worden. Er wordt niet zozeer besproken wat de rol van theorie is ten opzichte van de praktijk, maar er wordt een aspect van de praktijk van het ouderschap beschreven en er wordt nagegaan welke implicaties dit aspect heeft of zou moeten hebben voor de theorie. Er wordt beargumenteerd dat opvoeding altijd een waagstuk impliceert; het nemen van een existentieel risico. De Duitse pedagoog Otto Friedrich Bollnow maakt een onderscheid tussen iets proberen en een (vermijdbaar) risico nemen aan de ene kant, en het nemen van een existentieel risico aan de andere kant. Een waagstuk (*Wagnis*) impliceert dat diegene die het neemt *zichzelf* op het spel zet, wat bij een ‘gewoon’ risico niet zo is.

Bollnow's beschrijving van een waagstuk draagt op drie manieren bij aan ons begrip van opvoeden in relatie tot (het streven naar) een florerend leven. Ten eerste draagt het bij aan het begrijpen van opvoeding als een inherent onzekere onderneming, omdat het duidelijk maakt dat ouders zich er niet van kunnen verzekeren dat het kind wordt wat zij ervan hadden willen maken. Dit betekent niet noodzakelijkerwijs dat als mislukt wat de ouders in gedachten hadden met hun opvoeding, het kind daardoor ook niet floreren zal of kan, maar het betekent wel dat het streven van ouders naar een florerend leven voor hun kinderen als een waagstuk gezien moet worden. Maar streven naar floreren kan ook als een waagstuk gezien worden in bredere zin. Als ouders dit ideaal nastreven kunnen er allerlei soorten dingen gebeuren buiten hun controle om (inclusief in hun opvoeding, maar niet uitsluitend), omdat floreren, zoals gezegd, voor een significant deel afhangt van ‘het lot’. Daarom kan streven naar floreren, om die reden alleen, ook worden getypeerd als een waagstuk. Ten tweede draagt Bollnow's gebruik van het begrip *Wagnis* ook bij aan ons begrip van de manier waarop het concept ‘risico’ wordt gebruikt in pedagogische theorie, empirisch onderzoek, en beleid. In tegenstelling tot de manier waarop ‘risico’ normaliter wordt gebruikt – namelijk om iets aan te duiden wat onwenselijk is en vermeden moet worden – is er ook een opvatting van risico (als waagstuk) waarvan we kunnen zeggen dat dit onvermijdelijk is in opvoeding en onderwijs; het is namelijk inherent aan ouderschap (en ook aan docentschap) dat degene die opvoedt zich zo verbindt aan de opvoeding dat diegene zichzelf op het spel zet. Het is goed om deze twee vormen in een pedagogisch discours te onderscheiden. Ten derde, het idee van

een existentieel risico geeft ook aan dat vertrouwen van groot belang is in de opvoeding. Het accepteren van kwetsbaarheid, zoals noodzakelijk is bij een existentieel risico, is wat we bedoelen met ‘vertrouwen’.⁴ Een nadruk op risicovermijding kan daarom ook geïnterpreteerd worden als het veronachtzamen van het belang van vertrouwen in de ouder-kindrelatie. Vertrouwen is belangrijk, ten eerste en vooral omdat het een noodzakelijke conditie is voor de ontwikkeling van kinderen.⁵

In **hoofdstuk 5** wordt onderzocht welke houding ouders moeten aannemen ten opzichte van het toekomstige floreren van hun kinderen. De theorieën die besproken worden in deze dissertatie worden gewoonlijk niet geschreven voor ouders, in de zin dat ze advies bevatten over het streven naar floreren. Maar aangezien er wel verdedigd wordt dat ouders een florerend leven voor hun kinderen dienen na te streven, roept dit wel de vraag op hoe ouders dat dan zouden moeten doen.

Er wordt gesteld dat de theoretische claim dat ouders een florerend leven voor hun kinderen dienen na te streven niet noodzakelijkerwijs impliceert dat die ouders zich daar ook bewust van zouden moeten zijn; met andere woorden dat ze dat actief zouden moeten nastreven. Het concept ‘floreren’, dat zich laat kenmerken als een ultiem, multi-interpretabel doel, dat bovendien nooit helemaal ‘af’ is, is het soort concept dat zich het best laat omschrijven als een (regulatief) ideaal. Als ideaal wordt er niet verwacht dat iemand dit compleet en helemaal bereikt; en er is, in principe, ook geen beschrijving beschikbaar voor hoe zo’n florerend leven precies bereikt zou kunnen en moeten worden. Er wordt beargumenteerd dat het problematisch is om over floreren na te denken als ware het een bereikbaar doel (een type doel waarvan bekend is hoe dit effectief te realiseren valt, en waarvan het mogelijk is om het te realiseren), en dat het problematisch is om floreren op die manier na te streven. Daarenboven levert het spanningen op als de verwachtingen van ouders ten opzichte van het floreren van hun kinderen gecombineerd worden met het denken over floreren als een doel. Verwachtingen hebben impliceert dat diegene die iets verwacht gelooft dat het *waarschijnlijk* is dat die verwachting uitkomt. Als dit gecombineerd wordt met geloven dat floreren een haalbaar doel is met een heldere ‘gebruiksaanwijzing’ (zoals bijvoorbeeld een cake bakken haalbaar is als men het recept volgt), verliezen ouders wellicht hun flexibiliteit en bescheidenheid uit het oog ten opzichte van het streven naar floreren.

Er is wel een plek voor (flexibele) verwachtingen van ouders met betrekking tot dingen die wel als een realiseerbaar doel gezien kunnen worden, zoals bepaalde dingen die kunnen bijdragen aan het welzijn van het kind (zoals bijvoorbeeld het vinden van een goede school). Echter, met betrekking tot floreren zouden ouders beter een hoopvolle houding aan kunnen nemen, omdat

⁴ Baier 1986.

⁵ Spiecker 1990.

hoop impliceert dat het *mogelijk* is dat het object van iemands hoop uitkomt, en omdat een hoopvolle houding de erkenning van de beperkingen van iemands invloed op het realiseren van ultieme doelen zoals een florerend leven impliceert.

De conclusie die getrokken kan worden uit de antwoorden op de vier onderzoeksvragen hierboven is dat het menselijk floreren alleen betekenisvol als doel van opvoeding en onderwijs verdedigd kan worden in een theorie die zich rekenschap geeft van de opvoedingspraktijken die erin beschreven worden. Dit houdt in dat:

- (a) Het duidelijk moet zijn dat een florerend leven niet bereikt kan worden door menselijke inspanning alleen, maar dat het ook voor een belangrijk deel afhangt van het geluk (een lot dat je gunstig gezind is) dat een mens heeft. Met andere woorden; het moet duidelijk zijn dat (het streven naar) een florerend leven inherent fragiel is.
- (b) Er rekening gehouden moet worden met het feit dat de opvoeding, als noodzakelijk onderdeel van het streven naar het floreren van kinderen, een existentieel risico met zich meebrengt, in de zin dat het een onvermijdelijk risico is dat het kind mogelijkerwijs niet wordt wat de ouders hadden bedoeld met hun opvoeding, en dat de ouders zichzelf op het spel zetten (riskeren) in het nemen van dat risico.
- (c) Het duidelijk moet zijn op welke manier floreren geïnterpreteerd wordt, en welke consequenties dat heeft voor het streven naar een florerend leven voor kinderen. Floreren laat zich het best omschrijven als ideaal, maar het zou in iedere interpretatie duidelijk moeten worden gemaakt dat er een kloof bestaat tussen een perfect florerend leven en wat er realistisch gezien mogelijk is, en tussen die twee en wat er in het hier en nu, in de actualiteit, zich afspeelt in de wereld.
- (d) Ten slotte, er ook *nonideal theory* bedreven moet worden over het opvoeden tot een florerend leven, om de balans te herstellen met de *ideal theory* die in de huidige theorieën voornamelijk gebezigd wordt. Een combinatie van beide theorievormen is het meest wenselijk, omdat er dan een beschrijving van de ideale opvoeding kan worden gegeven, terwijl er tegelijkertijd een noodzakelijke focus op de actuele problematiek ligt.

Punt (a) en (b) zijn belangrijk voor wat ik beschouw als een goede conceptie van floreren. Punt (c) en (d) gelden als (het begin van) een maatstaf voor een goed soort theorie waarin een opvoeding tot floreren verdedigd kan worden. Als aan deze criteria voldaan wordt, denk ik dat het zinvol is om na te denken over floreren als ideaal doel van opvoeding en onderwijs.

